

مکتب اخلاقی عرفانی نجف

مکتب عرفانی ملاحسینقلی همدانی

محمود شیخ

کتابخانه اسلامی

■ عنوان تحقیق: مکتب اخلاقی عرفانی نجف

■ پژوهشگر: حکمت و دین پژوهی

■ گروه علمی: عرفان

■ محقق: محمود شیخ

■ ارزیابان علمی: حجت الاسلام والمسلمین علی فضلی و استاد منوچهر صدوقی سها

■ موضوع اصلی: مکتب اهل نجف

مکتب اخلاق عرفانی نجف

مکتب عرفانی ملاحسنی همدانی

محمود شیخ

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: ۱۳۹۴

شمارگان: ۳۰۰

قیمت: ۲۷۰۰۰ تومان

طراح جلد: سیدایمان نوری نجفی

چاپ و صحافی: الغدير

سرشناسه: شیخ، محمود، ۱۳۵۹.

عنوان و نام پدیدآور: مکتب اخلاقی عرفانی نجف/ محمود شیخ.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: ۴۴۸ص.

شابک: ۷-۳۰۳-۱۰۸-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فبیای مختصر.

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: فهرست‌نویسی کامل این اثر در سایت کتابخانه ملی در دسترس است.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۹۲۹۴۰

تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

پیشگفتار.....	۱۵
مقدمه.....	۱۹
۱. پرسش اصل و روش علمی فرعی.....	۲۰
۲. روش پژوهش.....	۲۱
۳. پیشینه پژوهش.....	۲۱
۴. نوآوری‌های پژوهش.....	۲۲
۵. ساختار پژوهش.....	۲۳
۶. سپاس و قدردانی.....	۲۳
بخش اول: سلوک عملی و ویژگی‌های مکتب اخلاقیون.....	۲۵
اشاره.....	۲۷
فصل اول: مکتب اخلاقیون نجف و عرفان اسلامی.....	۲۹
مقدمه.....	۳۱
۱-۱. عرفانی بودن یا نبودن مکتب اخلاقیون.....	۳۲
۱-۱-۱. قضاوت درباره عرفانی بودن یا نبودن طریقه اخلاقیون با تکیه بر تعریف کلاسیک عرفان.....	۳۲
۱-۱-۲. قضاوت درباره عرفانی بودن یا نبودن طریقه اخلاقیون با تکیه بر تعریف عرفان با محوریت مفهوم سنت.....	۳۳

- ۱-۱-۲-۱. در عرصه فرهنگ عرفانی..... ۳۶
- استاد و شیخ..... ۳۷
- اخوت و رفاقت معنوی..... ۴۵
- ۱-۱-۲-۲. در عرصه ادبیات عرفانی..... ۴۶
- ۱-۱-۲-۳. سایر عناصر تعریف با محوریت مفهوم سنت..... ۵۵
- الف) شکل‌گیری براساس تعالیم اسلامی..... ۵۵
- ب) سلوک درونی و درک عوالم تجرد به نحو شهودی..... ۶۲
- ج) سلوک براساس آموزه‌های طریقتی..... ۶۵
- ۱-۱-۳. عرفانی‌بودن مکتب اخلاقیون با تکیه بر نگاه عمومی به عرفان..... ۶۶
- ۱-۲. مکتب‌بودن یا نبودن طریقه اخلاقیون..... ۶۹
- ۱-۳. فلسفی‌ترین مؤلفه مکتب آخوند همدانی..... ۷۱
- ۱-۴. تحسین مردم عاصعلی کیوان قزوینی از جایگاه طریقه اخلاقیون در عرفان اسلامی و پژوهش‌های این مکتب..... ۸۲
- نتایج..... ۸۴
- فصل دوم: نظام سلوکی اخلاقیون نجف..... ۸۵**
- مقدمه..... ۸۷
- ۲-۱. غایت سلوک: توحید..... ۸۹
- ۲-۲. معرفت نفس راه رسیدن به غایت سرک (توحید)..... ۹۷
- ۲-۳. روش معرفت نفس..... ۱۰۷
- ۲-۴. نقش ریاضت در معرفت نفس..... ۱۱۵
- ۲-۵. مقدمات و ضروریات آغاز سلوک..... ۱۱۶
- ۲-۶. امور مؤثر در نفی خواطر..... ۱۲۳
- ۲-۶-۱. مراقبه..... ۱۲۴
- ۲-۶-۲. ذکر و فکر..... ۱۲۶
- ۲-۶-۳. توسل..... ۱۳۴
- ۲-۶-۴. مراقبت بر اوقات و ادعیه مأثوره و عمل به نوافل به‌ویژه نافله لیل..... ۱۳۵
- ۲-۷. دین و عرفان نفس در اندیشه علامه طباطبائی..... ۱۳۶
- نتایج..... ۱۴۰

فصل سوم: اخلاقیون نجف، تصوف و حکمت اسلامی..... ۱۴۱

مقدمه ۱۴۳

۳-۱. اخلاقیون و تصوف اسلامی ۱۴۳

۳-۱-۱. عرفان، تصوف و تشیع ۱۴۴

۳-۱-۲. تصوف و تشیع در بستر تاریخ ۱۴۹

۳-۱-۳. تصوف از نگاه اخلاقیون ۱۵۷

۳-۱-۴. مکتب نجف و تصوف ۱۵۹

۳-۱-۵. نکاتی تاریخی درباره ارتباط طریقه اخلاقیون با ذهبیه ۱۸۱

۳-۲. مکتب نجف و حکمت اسلامی ۱۸۳

۳-۲-۱. احمد کربلایی و مناظره مکتوب با مرحوم غروی اصفهانی ۱۸۶

۳-۲-۲. سید جمال‌الدین اسدآبادی و مکتوبات فلسفی او ۱۸۷

۳-۲-۳. آثار مرحوم میرزا جواد ملکی تبریزی ۱۹۱

۳-۲-۴. آثار مرحوم محمد فاضل ۱۹۱

۳-۲-۵. آثار شیخ محمدتقی آملی ۱۹۲

۳-۲-۶. آثار سیدحسن مسقطی ۱۹۳

۳-۲-۷. آثار علامه طباطبائی ۱۹۳

۳-۲-۸. آثار شیخ محمدحسین خراسانی ۱۹۶

۳-۲-۹. مرحوم سیدهاشم حنّاد ۱۹۷

فصل چهارم: رویکردهای اجتماعی در مکتب اخلاقیون نجف..... ۱۹۹

مقدمه ۲۰۱

۴-۱. مکتب آخوند و کنش اجتماعی ۲۰۷

۴-۲. عرصه‌های حضور اجتماعی شاگردان آخوند ۲۱۱

۴-۲-۱. کوشش برای حرکت‌دادن جامعه شیعیان به سوی اخلاق و معنویت ۲۱۲

۴-۲-۲. کوشش در عرصه مرجعیت و زعامت شیعه ۲۱۶

۴-۲-۳. کوشش برای معرفی تشیع ۲۱۷

۴-۲-۴. مبارزه با استعمار ۲۱۹

۴-۲-۵. شاگردان آخوند و مشروطیت ۲۲۲

۴-۲-۶. مبارزه با ماتریالیسم ۲۲۴

۲۲۷-۴. مبارزه با طاعون پهلوی و هم‌نوایی با حضرت امام ۲۲۶

بخش دوم: ادوار مکتب نجف ۲۳۳

اشاره ۲۳۵

فصل اول: دوران تأسیس مکتب نجف ۲۳۷

مقدمه ۲۳۹

۱-۱. سیدعلی شوشتری (۱۲۲۳-۱۲۸۳ق) ۲۴۰

۱-۱-۱. زندگی ۲۴۰

۱-۱-۲. استادان و طریقه معنوی سیدعلی شوشتری ۲۴۲

۱-۱-۳. معضی از شاگردان سیدعلی شوشتری ۲۵۱

۱-۱-۴. ملافتح‌الله کیمیایی (د. ۱۲۹۳ق) ۲۵۱

۱-۱-۵. ملافتح‌الله وفایی (۱۲۰۸-۱۳۰۳ هـ.ق) ۲۵۱

۱-۱-۶. شیخ عبدالرحیم شوشتری (۱۲۲۶-۱۳۱۳ق) ۲۵۳

۱-۱-۷. شیخ محمدتقی بن محمدباقر بن محمدتقی آقاجنقی اصفهانی ۲۵۳

(۱۲۶۲-۱۳۳۲ق) ۲۵۴

۱-۲. آخوند ملاحسینقلی همدانی (۱۲۳۹-۱۳۱۱ق) ۲۵۵

فصل دوم: دوران گسترش مکتب نجف ۲۶۱

مقدمه ۲۶۳

۲-۱. آل یاسین کاظمی، شیخ محمدحسین بن علی بن محمد حسن (د. بعد از ۲۶۴

۱۳۰۰ق) ۲۶۴

۲-۲. اردوباری تبریزی (نجفی)، میرزا ابوالقاسم بن محمد ۲۶۴

(۱۲۷۴-۱۳۳۳ق) ۲۶۴

۲-۳. اسدآبادی (افغانی)، سیدجمال‌الدین بن صفدر بن سیدعلی (۱۲۴۵-۱۳۱۴ق) ۲۶۵

۲-۴. افجنی نجفی تهرانی، سیدآغا میرزا (۱۲۶۰-۱۳۳۰ق) ۲۶۹

۲-۵. اصفهانی، سیدابوالقاسم (؟) ۲۷۰

۲-۶. اصفهانی، سیداحمد (؟) ۲۷۰

۲-۷. اصفهانی، شیخ حسین (؟) ۲۷۱

- ۲-۸. امین حسینی عاملی شقراپی، سیدمحسن بن سیدعبدالکریم (۱۲۸۴-۱۳۷۱ق)..... ۲۷۱
- ۲-۹. یحسانی، سیدعلی بن سیدمحمد بن علی محمد (د. بعد از ۱۳۰۰)..... ۲۷۲
- ۲-۱۰. بهاری، شیخ محمد بن محمد (۱۲۶۵-۱۳۲۵ق)..... ۲۷۲
- ۲-۱۱. بهاری همدانی، شیخ محمدباقر ابن محمدجعفر (۱۲۷۷-۱۳۳۳ق)..... ۲۷۴
- ۲-۱۲. بیدهندی (خوانساری)، ملا محمد (۱۳۳۷ق)..... ۲۷۵
- ۲-۱۳. قاضی طباطبائی تبریزی، میرزا باقر ابن میرزا محمدعلی (۱۲۸۵-۱۳۶۶ق)..... ۲۷۵
- ۲-۱۴. تنکابی، شیخ محمدحسین ابن محمد (۱۲۸۵-۱۳۶۸ق)..... ۲۷۶
- ۲-۱۵. تنکابی، شیخ محمدرضا ابن محمد (۱۲۸۲-۱۳۸۵ق)..... ۲۷۷
- ۲-۱۶. تبریزی نجفی، شیخ آقارضا ابن محمدباقر (۱۲۶۵-۱۳۳۱ق)..... ۲۷۸
- ۲-۱۷. تهرانی همدانی (مقدس)، شیخ محمدتقی بن مرتضی (۱۲۸۱-۱۳۵۸ق)..... ۲۷۹
- ۲-۱۸. تهرانی عسگری، میرزا محمد بن جعفر (۱۲۸۱-۱۳۷۰)..... ۲۷۹
- ۲-۱۹. حسینی تهرانی، سیدمیرزا حسن بن سیدعزیزالله بن سید نصرالله (۱۲۸۰-۱۳۲۸ق)..... ۲۸۰
- ۲-۲۰. حسینی خراسانی اصفهانی نجفی، سید محمد تقی بن سید محمدرضا بن سیدیوسف بن سیدمحمد (۱۲۷۵-۱۳۵۰ق)..... ۲۸۰
- ۲-۲۱. حلی، شیخ سعید بن محمدرضا (د. بعد از ۱۳۲۹ق)..... ۲۸۱
- ۲-۲۲. خراسانی، آخوند ملا محمد کاظم (۱۲۵۵-۱۳۲۹ق)..... ۲۸۱
- ۲-۲۳. خراسانی، ملا محمد بن علی اکبر (۱۳۴۷-۱۳۳۶ق)..... ۲۸۲
- ۲-۲۴. خلخالی، سیدمحمد بن سیدزین العابدین بن سیدمیرشاه (۱۳۶۴ق)..... ۲۸۳
- ۲-۲۵. خوانساری، سیدکمال الدین (ملقب میرزا آقا) ابن محمدعلی رضوی خوانساری مشهور به دولت آبادی (د. ۱۳۲۸ق)..... ۲۸۴
- ۲-۲۶. حبوبی، سیدمحمد سعید بن سید محمود بن سیدقاسم (۱۲۶۶-۱۳۳۳ق)..... ۲۸۴
- ۲-۲۷. حسینی تنکابی، سیدعبدالصمد بن علی اکبر (?)..... ۲۸۶
- ۲-۲۸. حکیم، سیدمهدی ابن سیدصالح تنجی طباطبائی نجفی (د. ۱۳۱۲ق)..... ۲۸۷
- ۲-۲۹. حلی نجفی، ملا یعقوب بن جعفر (۱۲۷۰-۱۳۲۹ق)..... ۲۸۷

- ۲۸۸... ۲-۳۰. دروآبادی همدانی، سیدحسین بن سیدمحمدتقی (۱۲۸۰-۱۳۴۴ق) ۲۸۸...
- ۲۸۸... ۲-۳۱. دماوندی، شیخ ابوالقاسم بن نجفعلی (د. حدود ۱۳۲۰ق) ۲۸۸...
- ۲۸۹... ۲-۳۲. دولت آبادی بغدادی، شیخ کاظم بن حاج محمدخلیل (د. ۱۳۱۳ق) ۲۸۹...
- ۲۸۹... ۲-۳۳. ستري بحرانی، ملا جعفر بن محمد بن عبدالله بن احمد (۱۲۸۰-۱۳۴۱ق) ۲۸۹...
- ۲۹۰... ۲-۳۴. سماوی رامسری، شیخ محمد بن حبیب الله (؟) ۲۹۰...
- ۲۹۰... ۲-۳۵. رشتی، شیخ غلامحسن ۲۹۰...
- ۲۹۰... ۲-۳۶. زبیدنی عاملی، شیخ رشید بن قاسم (د. ۱۳۱۷ق) ۲۹۰...
- ۲۹۱... ۲-۳۷. زاهد قمی نجفی، علی بن ابراهیم (۱۲۸۳-۱۳۷۱ق) ۲۹۱...
- ۲۹۲... ۲-۳۸. وحی تهرانی، آقابزرگ (د. ۱۳۵۷ق) ۲۹۲...
- ۲۹۳... ۲-۳۹. سید محمد منوچهری، سیدحسن (؟) ۲۹۳...
- ۲۹۳... ۲-۴۰. شاه داعی، سیدمحمدتقی (۱۲۷۷-۱۳۵۷) ۲۹۳...
- ۲۹۴... ۲-۴۱. شاه عبدالطیم حسینی نجفی، سیدمحمدحسین بن محمدعلی بن سید میرزا محمد بن سید میرزا (۱۲۸۰-۱۳۴۳ق) ۲۹۴...
- ۲۹۵... ۲-۴۲. شراره، شیخ موسی (۱۱۶۷-۱۳۰۰ق) ۲۹۵...
- ۲۹۶... ۲-۴۳. طالقانی نجفی، سید مهدی بن سید رضابن سید احمد معروف به حکیم (۱۲۶۵-۱۳۴۳ق) ۲۹۶...
- ۲۹۷... ۲-۴۴. طالقانی نجفی (حسینی)، سید محمد و بن سید عبدالله بن سید احمد بن سید حسین مشهور به میرحکیم (۱۲۴۸-۱۳۱۹ق) ۲۹۷...
- ۲۹۸... ۲-۴۵. طباطبایی زواری تهرانی، سید میرزا بن سید ابوالقاسم (۱۲۳۲ق) ۲۹۸...
- ۲۹۸... ۲-۴۶. قاموسی بغدادی، شیخ محمدباقر (د. ۱۳۵۲ق) ۲۹۸...
- ۲۹۹... ۲-۴۷. قمشهای صغیر (نجفی)، شیخ محمدحسین بن ابی طالب (۱۲۵۰-۱۳۲۷ق) ۲۹۹...
- ۳۰۰... ۲-۴۸. قمشهای کبیر (نجفی اصفهانی)، محمدحسین بن قاسم (محمدقاسم) (۱۲۵۰-۱۳۳۶ق) ۳۰۰...
- ۳۰۰... ۲-۴۹. قمی (نادی)، شیخ محمدحسن (د. حدود ۱۳۱۶ق) ۳۰۰...
- ۳۰۲... ۲-۵۰. قمی نجفی، شیخ محمدباقر بن محمد (د. ۱۳۳۴ق) ۳۰۲...
- ۳۰۲... ۲-۵۱. قمی نجفی، شیخ علی بن محمد ابراهیم بن محمدعلی معروف به زاهد نجفی (۱۲۸۳-۱۳۷۱ق) ۳۰۲...

۲۵۲. کازرونی، شیخ عباس (د. ۱۳۱۷ق)..... ۳۰۳
۲۵۳. کاشف الغطاء، شیخ محمدحسین بن علی (۱۲۹۴-۱۳۷۳ق)..... ۳۰۴
۲۵۴. صدر کاظمینی، سیدحسن بن سیدهادی بن سیدمحمد علی (۱۲۷۲-۱۳۵۴ق)..... ۳۰۴
۲۵۵. کربلایی طهرانی حائری، سیداحمد بن سیدابراهیم موسوی مشهور به بکاء و واحدالعین (د. ۱۳۳۲ق)..... ۳۰۵
۲۵۶. میری، سیدمرتضی بن سیدمهدی بن سیدمحمد (۱۲۶۸-۱۳۲۳ق)..... ۳۰۸
۲۵۷. کیوان قزوینی، ملا عباس بن اسماعیل بن علی بن معصوم (۱۲۷۷-۱۳۳۵ق)..... ۳۱۴
۲۵۸. گنبد، مدانی، شیخ علی ابن ملا محمدعلی (۱۲۸۷-۱۳۶۴ق)..... ۳۱۶
۲۵۹. شهدی خراسانی، میرزا ابوالقاسم بن عبدالوهاب ملقب به معین الغریبا (د. ۱۳۲۰ق)..... ۳۱۷
۲۶۰. نائینی، میرزا محمد حسین میرزا عبدالرحیم (۱۲۷۷-۱۳۵۵ق)..... ۳۱۷
۲۶۱. لاری نجفی، سید... بن سیدعبدالله بن عبدالرحیم بن محمد بن آغابزرگ (۱۲۶۴-۱۳۴۲ق)..... ۳۱۹
۲۶۲. نخجوانی، سیدعلی بن امیر صادق (د. ۱۳۲۸ق)..... ۳۲۱
۲۶۳. نهاوندی، شیخ محمدباقر (بعد از ۱۳۰۰)..... ۳۲۱
۲۶۴. لاری (معصومی گراشی)، سیدعباس بن سیدمحمد (۱۲۶۹-۱۳۴۸ق)..... ۳۲۱
۲۶۵. لواسانی، سیدابوالقاسم بن سیدمحمد بن سیدابراهیم (۱۳۰۰-۱۳۶۶)..... ۳۲۲
۲۶۶. لواسانی نجفی، سیدیحیی بن سیدابوالقاسم (د. ۱۳۲۰ق)..... ۳۲۳
۲۶۷. مازندرانی، سیدعبدالفار (۱۳۶۵ق)..... ۳۲۴
۲۶۸. مرعشی نجفی، سیدشمس الدین محمود بن علی بن محمد ابراهیم (د. ۱۳۳۸ق)..... ۳۲۴
۲۶۹. شهدی خراسانی، حاج میرزا ابوالقاسم بن عبدالوهاب (معین الغریبا) (د. ۱۳۳۹ق)..... ۳۲۵
۲۷۰. ملکی تبریزی، میرزا جواد آغابن میرزا شفیع (۱۳۴۳ق)..... ۳۲۶
۲۷۱. موسوی جزائری، سیدعبدالرزاق بن علی (د. ۱۳۳۷ق)..... ۳۲۹
۲۷۲. موسوی نخجوانی، سیدمصطفی (۱۲۷۵-۱۳۳۷ق)..... ۳۳۰

- ۲-۷۳. نجف آبادی اصفهانی نجفی، علی محمد بن محمد جعفر بن
محمدرحیم بن محمد صالح (۱۲۹۰-۱۳۳۲ق)..... ۳۳۰
- ۲-۷۴. نجم آبادی، شیخ محمد باقر بن مهدی بن باقر (د. ۱۳۴۷ق)..... ۳۳۱
- ۲-۷۵. نهاوندی، شیخ محمد باقر (د. بعد از ۱۳۰۰)..... ۳۳۲
- ۲-۷۶. همدانی، سید حسین بن سید محمد تقی (۱۲۸۰-۱۳۴۴ق)..... ۳۳۲
- ۲-۷۷. همدانی، شیخ علی بن حسینقلی (؟)..... ۳۳۳
- ۲-۷۸. همدانی، سید علی بن سید کاظم (میر سید علی عرب) (د. ۱۲۷۹ق)..... ۳۳۳
- ۲-۷۹. همدانی، شیخ علی اکبر بن شیر محمد، مشهور به صدرالاسلام (۱۲۷۰-
۱۳۳۵ق)..... ۳۳۳

فصل سوم: دوره تعمیق معارف..... ۳۳۵

- مقدمه..... ۳۳۷
- ۳-۱. زندگی و آثار سید علی بن سید حسین قاضی طباطبائی (۱۲۸۵-۱۳۶۶ق)..... ۳۳۸
- ۳-۲. استادان قاضی در اخلاق و عرفان (طریقه سلوکی)..... ۳۴۱
- ۳-۳. شاگردان سید علی قاضی..... ۳۴۶
- ۳-۳-۱. املی، شیخ محمد تقی بن محمد (۱۳۰۴-۱۳۹۱ق)..... ۳۴۷
- ۳-۳-۲. اردبیلی، یوسف بن محمد (۱۳۳۹-۱۳۷۱ق)..... ۳۴۹
- ۳-۳-۳. اصفهانی، شیخ ابوالفضل (؟)..... ۳۵۰
- ۳-۳-۴. اعسم، حاج جاسم (؟)..... ۳۵۰
- ۳-۳-۵. افشاری نجفی، ملا محمد امین بن حاج محمد (۱۳۰۹-۱۳۴۱ق)..... ۳۵۰
- ۳-۳-۶. برهان تهرانی، شیخ علی اکبر بن شیخ علی (۱۳۱۴-۱۳۴۱ق)..... ۳۵۱
- ۳-۳-۷. بروجردی، شیخ علی محمد (۱۳۱۲-۱۳۹۵ق)..... ۳۵۲
- ۳-۳-۸. بهجت، شیخ محمد تقی بن محمود (۱۳۳۴-۱۴۳۰ق)..... ۳۵۳
- ۳-۳-۹. جمارانی (؟)..... ۳۵۴
- ۳-۳-۱۰. خراسانی پایین خیابانی، محمد حسین بن حسن (د. ۱۴۰۶ق)..... ۳۵۵
- ۳-۳-۱۱. خویی، سید ابوالقاسم بن علی اکبر موسوی (۱۳۱۷-۱۴۱۳ق)..... ۳۵۶
- ۳-۳-۱۲. حنّاد، سید هاشم بن سید قاسم رضوی کشمیری (۱۳۱۸-۱۴۰۴ق)..... ۳۵۶
- ۳-۳-۱۳. حسینی همدانی، سید محمد بن سید علی معروف به آقانجفی (۱۳۲۲-
۱۴۱۷ق)..... ۳۵۹

- ۳-۳-۱۴. حکیم، سیدمحسن بن سیدمهدی طباطبایی تنتجی نجفی (۱۳۰۶-۱۳۹۰ق) ۳۵۹
- ۳-۳-۱۵. دبستانی، شیخ موسی (؟) ۳۶۰
- ۳-۳-۱۶. دستغیب، سیدعبدالحسین بن محمدتقی (۱۳۳۲-۱۴۰۲) ۳۶۰
- ۳-۳-۱۷. سبزواری، سیدعبدالاعلی بن سیدعلیرضا (۱۳۲۸-۱۴۱۴ق) ۳۶۱
- ۳-۳-۱۸. سرابی، شیخ محمد (؟) ۳۶۲
- ۳-۳-۱۹. شریفی سیستانی، میرزا ابراهیم فرزند شیخ محمدعلی (۱۲۸۲-۱۳۶۸ق) ۳۶۳
- ۳-۳-۲۰. شریعت، شیخ محمد (۱۳۲۵-۱۳۹۸ق) ۳۶۴
- ۳-۳-۲۱. طباطبایی، سیدمحمدحسین بن سیدمحمد بن سیدمحمدحسین (۱۳۲۱-۱۳۹۰ق) ۳۶۵
- ۳-۳-۲۲. طباطبایی، سیدمحمدحسن بن سیدمحمد بن سیدمحمدحسین، مشهور به الهی (۱۳۲۵-۱۴۰۸ق) ۳۶۶
- ۳-۳-۲۳. قاروبی تهرانی، آقا، سید کاظم (۱۳۴۰-۱۴۱۶ق) ۳۶۷
- ۳-۳-۲۴. قاضی، سیدمهدی (؟) ۳۶۸
- ۳-۳-۲۵. قاضی، سیدکاظم (؟) ۳۶۹
- ۳-۳-۲۶. قسام، شیخ علی بن قاسم بن محمد بن خلیل خفاجی (د. پیش از ۱۳۹۰ق) ۳۶۹
- ۳-۳-۲۷. گلایگانی، سیدجمال الدین بن سیدحسین موسی (۱۳۹۵-۱۳۷۷ق) ۳۷۰
- ۳-۳-۲۸. قوچانی، شیخ عباس (هاتف) (۱۳۳۳-۱۴۱۰ق) ۳۷۲
- ۳-۳-۲۹. کاشانی، سیدعباس (۱۳۵۰-۱۴۳۱ق) ۳۷۲
- ۳-۳-۳۰. کشمیری، سیدحسن ۳۷۳
- ۳-۳-۳۱. کشمیری، سیدعبدالکریم (۱۳۴۳-۱۴۱۹ق) ۳۷۴
- ۳-۳-۳۲. لاری، شیخ محمدتقی (۱۲۸۰-۱۳۶۰ش) ۳۷۵
- ۳-۳-۳۳. مدرس گیلانی، شیخ مرتضی ابن علامه شعبان (۱۳۱۳-۱۳۸۱ق) ۳۷۵
- ۳-۳-۳۴. مرنودی، شیخ علی اکبر (۱۳۱۴- ق) ۳۷۶
- ۳-۳-۳۵. مستنبط، سیداحمد بن سیدرضی بن سیداحمد (۱۳۲۵- ق) ۳۷۹
- ۳-۳-۳۶. مستنبط، سیدنصرالله بن سیدرضی (۱۳۲۷-۱۴۰۴ق) ۳۷۹
- ۳-۳-۳۷. مسقطی اصفهانی، سیدحسن (۱۲۹۶-۱۳۵۰ق) ۳۸۰

۳۸۱..... ۳-۳-۳۸. مسقطی، حاج سلمان (؟)

۳۸۲..... ۳-۳-۳۹. مصطفوی تبریزی، میرزا حسن بن عبدالرحیم اهری (۱۳۳۴-۱۴۲۶ق)

۳۸۳..... ۳-۳-۴۰. مظفر نجفی، شیخ محمدرضا بن محمد (۱۳۲۴-۱۳۸۳ق)

۳۸۴..... ۳-۳-۴۱. میانجی، سیدابراهیم مرتضوی (۱۳۳۲-۱۴۱۰ق)

۳۸۵..... ۳-۳-۴۲. میلانی، سیدمحمدهادی بن سیدمحمد (۱۳۹۵ق)

۳۸۵..... ۳-۳-۴۳. نجابت شیرازی، شیخ حسینی (۱۳۳۶-۱۴۱۰ق)

۳۸۶..... ۳-۳-۴۴. نوری، سیدعلی بن محمد بن علی (۱۳۰۰-۱۳۶۸ق)

۳۸۷..... ۳-۳-۴۵. هاشمی، سیدمحمد جمال ابن سیدجمال الدین گلپایگانی (۱۳۳۲-۱۳۳۲)

۳۸۷..... ۳-۳-۴۶. همدانی، شیخ علی اکبر (؟)

۳۸۹..... کتابنامه

۳۹۷..... فهرست آیات

۴۰۳..... فهرست روایات

۴۰۵..... فهرست اشعار

۴۰۷..... نمایه

پیشگفتار

در پرتو پیراموری انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، بار دیگر دین و معرفت دینی به‌ویژه تعالیم متعالی اسلامی، به عنوان فکر و فرهنگ متمدنی و نجات‌بخش آدمی، در عرصه حیات انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات تعالیم و حیانی و ارزش‌های اسلامی از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح ستم‌تیزی در آنان شد و از دیگر سو باعث نمایان‌تر شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مکتب‌های بشری و نظام‌های مبنی بر آنها گشت.

بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم، تئریه‌پرویی و نوآوری پیرامون زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقعه فکری، به فراخ‌تر شدن شرایط کنونی و درخور این رستخیز عظیم و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه دین، مملکت و باورداشت‌های رایج دینی به منظور عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحات قدسی دین و تأمین و عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی- پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی محض و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بر این اساس «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان یک نهاد علمی- فکری حسب‌الامر و بر اساس نظر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی

آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش فراوان حجت‌الاسلام والمسلمین علی اکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

این پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی و غیرانتفاعی است که در قالب چهار پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانشنامه‌نگاری دینی و همچنین مرکز پژوهش‌های جوان فعالیت می‌کند.

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، که مشتمل بر شش گروه علمی با عنوان‌های «معرفت‌شناسی»، «مطالعات قرآن و حدیث»، «فلسفه»، «کلام»، «عرفان» و «فقه فهم دین» است، برای تحقق هدف‌های زیر فعالیت می‌کند:

۱. بازپژوهی و بازپیرایی حکمت و کلام و معارف اسلامی؛
 ۲. تبیین و ساندن مبانی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی؛
 ۳. ایجاد بستر مناسب برای تعمق و پویایی و بالندگی اندیشه دینی؛
 ۴. پاسخ به شبهات افق‌دار در قمر و قنای و کلام اسلامی؛
 ۵. نقد مکتب‌ها و دیدگاه‌های متعارض در حوزه زیرساخت‌های اندیشه دینی.
- در راستای تحقق هدف‌های فوق، در یک از گروه‌ها، پس از تهیه عنوان‌های مطالعاتی اساسی و اولویت‌گذاری و تهیه پیش‌طرح و تصویب آن در شورای علمی گروه، آن را به اعضای هیئت علمی گروه یا محققان عرصه دین‌پژوهی واگذار نموده و با نظارت بر روند اجرای تحقیق و تأیید نهایی، برای دسترسی عموم دانش‌پژوهان حوزه دین‌پژوهی، آن را به چاپ و نشر می‌رسانند.
- پژوهش حاضر بر اساس فرایند پژوهشی فوق در گروه عرفان، تألیف و با عنوان «مکتب اخلاقی عرفانی نجف» به زیور طبع آراسته می‌گردد.

عرفان شیعه از حوزه‌های مغفول در مطالعات اسلامی است. نحله‌ها و طریقه‌های عرفانی بسیاری در تاریخ اسلام وجود دارد که از نظر فکری و عقیدتی در تشیع ریشه دارند و در اصول و فروع طریقت عرفانی خود از معارف اهل بیت (علیهم‌السلام) بهره برده‌اند. شناخت دقیق ابعاد معرفتی، فرهنگی و اجتماعی این طریقه‌ها و مکاتب و روش آنان در سلوک و نحوه دین‌داری

گامی بلند در شناخت عرفان حقیقی و انسان‌ساز اهل بیت علیهم‌السلام است. مکتب اخلاقیون نجف یکی از این جریان‌های عرفانی است که از دوره قاجار تا کنون منشأ آثار و برکت‌های فراوانی برای ایران، دنیای شیعه و جهان اسلام بوده است. متأسفانه علی‌رغم اقبال عمومی به این طریقه معنوی تا کنون پژوهشی جامع با رعایت ضوابط علمی و آکادمیک درباره این مکتب به انجام نرسیده است و اثر حاضر نخستین پژوهش مفصلی است که درباره اخلاقیون منتشر می‌شود. محقق در این کتاب روش تربیتی و سلوکی اخلاقیون؛ نظر و موضع آنان نسبت به عرفان اسلامی، تصوف و فلسفه و حکمت اسلامی؛ رویکرد اجتماعی آنان و موضع آنان در نهادهای سیاسی اجتماعی دو قرن اخیر را تبیین می‌کند و در بخشی دیگر به معرفی و رفرانس‌ها و گان این مکتب می‌پردازد و چند نسل از آنان را با استفاده از منابع معتبر تاریخی معرفی می‌نماید.

جناب آقای محمود سیخ، ارجح دکترای عرفان اسلامی و اندیشه امام خمینی رحمه‌الله و عضو هیئت علمی گروه عرفان پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی می‌باشند. ایشان در راستای عرفان اسلامی مقالاتی چند در جراید علمی و تخصصی منتشر کرده است و این اثر نخستین کتاب پژوهشی اوست. توفیقات محقق فرهیخته را از خدای سبحان خواستاریم.

در پایان از همه اعضای محترم شورای علمی گروه عرفان و ارزیابان جناب حجت‌الاسلام والمسلمین علی فضل‌ی و استاد منوچهر صدوقی و به‌ویژه مؤلف گرامی که با سعه‌صدر در تولید و بالندگی اثر تلاش کردند و سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، چاپ و توزیع آن را بر عهده دارد، قدردانی نموده و توفیقاتشان را از خدای سبحان خواستاریم و از استادان و صاحب‌نظران درخواست می‌شود با ارسال نظرهای پیشنهادی سازنده خویش، ما را یاری کنند.

پژوهشکده حکمت و دین پژوهی

گروه عرفان

مقدمه

تصوف چنان داعیه از معنویت اسلامی گشته است که امروزه، هم اهل اسلام و هم اسلام، سالن هرگاه می خواهند از معنویت و عرفان اسلامی سخن بگویند، بی هیچ شک تردید از تصوف سخن می گویند؛ البته آنان اذعان دارند که از همان آغاز اسلام، بران معنوی دیگری هم‌دوش تصوف به پیشبرد مرزهای معنویت اسلامی کمک کرده است؛ جریانی که در همه ادوار تاریخی خود با تصوف دادوستد فکری و فرهنگی داشته است. این جریان معنوی تشیع است که وجوه کلی آن، یعنی قول به وجود بطن برای ظاهر قرآن و قول به وجود حجت الهی و انسان کامل ربانی، در زمین و... از جنبه‌های معنوی‌اش نشان دارد.

البته تشیع به دلیل آنکه یک مذهب است، در درون خود پیوستاری از اندیشه‌های ظاهری و باطنی را جای داده است، به گونه‌ای که با هم از معنویت‌گرایان شیعی، گاه از شارع اصلی این مذهب دور افتاده‌اند و رجوع به کلی منکر معنویت شده‌اند. در این میان، گروهی از عالمان و دانشمندان بزرگ شیعه بوده‌اند که تربیت و تزکیه و سیر در عوالم معنوی را با رجوع به قرآن کریم و میراث عظیم اهل بیت علیهم‌السلام پیگیری نموده‌اند، اما علی‌رغم عظمت و محتوای غنی افکار و اندیشه‌هایشان گمنام باقی مانده‌اند. این تحقیق در پی معرفی گروهی از این عرفا از شاگردان سیدعلی شوشتری و ملاحسینقلی همدانی است که نظام تربیتی خاصی عرضه کرده‌اند. بی شک شناخت این

بزرگان و آموزه‌های معنوی و مشی ذوقی و عملی آنان به شناخت دقیق‌تر عرفان شیعی یاری می‌کند.

در این مقدمه به پرسش اصلی و پرسش‌های فرعی، پیشینه، روش و نوآوری‌های پژوهش و ساختار اثر حاضر اشاره می‌شود.

۱. پرسش اصلی و پرسش‌های فرعی

یکی از پرسش‌های پژوهشگران معاصر آن است که در مراکز علمی شیعه از پایان منبریه تا کنون، چه جریان‌هایی در میان علما و مجتهدان به عرفان از جنبه‌های نظری یا عملی توجه کرده‌اند و ویژگی‌های هر جریان چیست؟ پاسخ به این پرسش به پنج جامع کاری دشوار و از توان و ظرفیت یک پژوهش خارج است؛ بنابراین این پژوهش بر آن است که تنها یکی از مکاتب معنوی این دوره را بررسی و تحلیل داد؛ طریقه‌ای که با آقا سیدعلی شوشتری آغاز می‌شود و با آخوند ملا سیدی همدانی و شاگردان او و شاگردان شاگردان او ادامه می‌یابد؛ بنابراین هدف اصلی معرفی طریقه اخلاقیون نجف است. می‌توان پرسش اصلی پژوهش را چنین بیان داد که مکتب عرفانی اخلاقی نجف چگونه طریقه‌ای است؟

پرسش‌های دیگری که در این پژوهش بر آن‌ها پرداخته شده است، عبارتند از:

- آیا طریقه اخلاقیون را می‌توان یک مکتب عرفانی دانست؟
- روش سلوکی و تربیتی طریقه اخلاقیون چیست؟
- مناسبات این طریقه با تصوف، فلسفه و عرفان نظری و تصوف چگونه بوده است؟
- رویکرد طریقه اخلاقیون نسبت به مسائل اجتماعی چه بوده و تأثیرات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بر تحولات فکری و فرهنگی و اجتماعی ایران و عالم شیعه چگونه بوده است؟
- تاریخ گسترش و تطور این طریقه چیست؟

۲. روش پژوهش

این پژوهش در معرفی مکتب اخلاقی عرفانی نجف، روش تاریخی را برگزیده است و به تبع این روش، تدوین و نگارش فصول، استنادی است و پژوهشگر با تکیه بر اسناد تاریخی و تحلیل آنها کوشیده است ابعاد ناپیدای مکتب اخلاقیون را توصیف کند.

۳. پیشینه پژوهش

تا کنون تحقیقی جامع برای پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها تدوین نشده است، اگرچه کوشش علامه زاهد سیدمحمدحسین حسینی طهرانی در معرفی این مکتب به جامعه آشنایی قابل‌تقدردانی است. ایشان در برخی از آثار خود به معرفی ابعاد اخلاقیون پرداخته‌اند. در کتاب‌های مهر تابان و روح مجرد که اولی درباره علامه طباطبائی و دوم درباره مرحوم سیدهاشم حداد است، اطلاعات ارزشمندی درباره اخلاقیون و شاگردان مرحوم قاضی و ملاحسینقلی ارائه داده‌اند. این دو اثر منبعی ویژه در این زمینه است، زیرا مؤلف خود به این جریان معنوی تعلق خاطر داشته و با بسیاری از بزرگان اخلاقیون مرتبط بوده و درباره آموزه‌های آنان اطلاعات دست‌اولی عرضه کرده است؛ البته آثار ایشان را به دلیل سبک نوشتاری و بافت سخن، نمی‌توان پژوهش دانست، ولی می‌توان از داده‌های ارزشمند آن برای سامان‌دادن به یک پژوهش مجزا بهره برد. ایشان همچنین در کتاب توحید علمی و عینی که مکاتبات سیداحمد کاظمی، یکی از بزرگان این جریان و مشرب، با مرحوم آیت‌الله شیخ محمدحسین حسینی معروف به کمپانی در آن مندرج است، مطالب بسیار ارزشمندی درباره این طریقه بیان می‌کنند. ایشان در باقی آثار خود نیز گاه در مقدمه و گاه در متن به آموزه‌های عارفان بزرگ این مکتب اشاره کرده‌اند.

علاوه‌براین، در چند سال اخیر آثار متعددی برای مخاطب عمومی با هدف ترویج معنویت شیعی منتشر شده است که آنان نیز فاقد منطق علمی و روش‌شناسی مناسب هستند. غالب این آثار تک‌نگاری‌هایی است درباره برخی

از استادان عرفان و معنویت شیعی در این دوره و در هر یک، ابعادی از زندگی و آثار و اندیشه‌های این بزرگان تبیین شده است. این آثار، ارزشمندند و در این پژوهش از خلاصه نتایج آنها بهره‌برداری خواهد شد، اما هدف این پژوهش بررسی مکتب اخلاقیون به نحو جامع است.

گفتنی است استاد منوچهر صدوقی سها در پژوهش ارزشمند خود با نام «**تاریخ حکما و عرفای متأخر که نشر حکمت آن را منتشر کرده است**»، برخی از ابعاد تاریخی عرفان و حکمت در دوره متأخر را روشن کرده‌اند. در این پژوهش فصلی نیز به آخوند ملاحسینقلی همدانی اختصاص داده شده است که علیرغم کوتاهی، بسیار غنی و مفید است.

۴. نوآوری‌های پژوهش

تا کنون تحقیقی جامع در معرفی طریقه و مکتب اخلاقیون نجف تدوین نشده است. اگرچه کسانی مانند علامه طهرانی^{۱۲} در معرفی این مکتب کوشیده‌اند و در چند سال اخیر آثار متعددی برای مخاطب عمومی با هدف ترویج معنویت شیعی منتشر شده است که البته عموماً نیز فاقد منطق علمی و روش‌شناسی مناسب است. در هرکدام از این کتاب‌ها که تکنگرایی‌هایی است درباره برخی از استادان عرفان و معنویت شیعی، اساساً از زندگی و آثار و اندیشه‌های این بزرگان تبیین شده است و با وجود ارزش فراوان به دلیل فقدان روش علمی و سبک نوشتاری در زمره آثار علمی و پژوهشی به‌شمار نمی‌آیند. جز موضوع و روش پژوهش و سبک علمی نوشتار، نوآوری‌های مکتبی این پژوهش عبارت است از:

- معرفی طریقه اخلاقیون به عنوان یک مکتب عرفانی به صورت مستدل؛
- تبیین روش سلوکی اخلاقیون به صورت نظام‌مند؛
- تبیین موضع این بزرگان نسبت به تصوف با توجه به رویکردهای علمای شیعه بدین مقوله؛
- تبیین موضع آنان نسبت به فلسفه و برشمردن کوشش‌های فلسفی آنان به

صورت طبقه‌بندی شده؛

- تبیین موضع آنان نسبت به حضور در عرصه‌های اجتماعی و برشمردن موارد حضور ایشان در صحنه‌های مختلف سیاسی- اجتماعی به صورت طبقه‌بندی شده؛

- تدوین تاریخ مکتب نجف با استفاده از منابع اصلی؛

- ارائه فهرستی نسبتاً کامل‌تر از شاگردان ملاحسینقلی همدانی و سیدعلی قاضی و برخی دیگر از داده‌های تاریخی به شکل تحلیلی است.

۵. ساختار پژوهش

برای پاسخ به پرسش اصلی و پرسش‌های فرعی پژوهش، این اثر در دو بخش سامان یافته است. بخش نخست درباره عرفانی بودن یا نبودن طریقه اخلاقیون و مکتب بودن یا نبودن آن، روش سلوکی بزرگان این طریقه، موضع آنان نسبت به تصوف و فلسفه اسلامی، در نهایت رویکرد اجتماعی ایشان در بخش دوم درباره ادوار مکتب اخلاقیون سخن گفته شده است. بخش دوم بر سه فصل بنا شده است. در فصل اول دوران تأسیس مکتب است که در آن زندگی و آثار و احوال آقا سیدعلی شوشتری، آخوند ملاحسینقلی همدانی و سلسله استادانشان بررسی شده است. در فصل دوم شاگردان آخوند ملاحسینقلی احصا شده‌اند و در فصل سوم، زندگی و آثار سیدعلی قاضی و شاگردان ایشان به عنوان مهم‌ترین طریق اخلاقی در نجف اشرف بیان شده است.

۶. سپاس و قدردانی

در پایان این مقدمه جا دارد از کسانی که در فرایند این پژوهش نقش داشته‌اند تشکر کنم. نخست اعضای محترم شورای گروه عرفان پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که در مراحل تنظیم اثر، با نظارت دقیق بر آن موجب ارتقای کیفی آن شدند. ارزیابان محترم، استاد ارجمند و گرانقدر منوچهر

صدوقی سها و حجت الاسلام دکتر علی فضل‌ی که با یادآوری مشفقانه‌شان راهنمای بنده در اصلاح پژوهش بودند.

این پژوهش کوشیده است با نظر به آثار موجود، اثری جامع درباره مکتب اخلاقیون نجف ارائه کند. امید است مقبول طبع مردم صاحب نظر واقع شود.

محمود شیخ

www.ketab.ir